

عنوان : خوف و رجاء و نقش معرفت در ایجاد و حفظ توازن آن

محقق: مهناز شیروی^۱

چکیده :

خوف و رجاء دو حالت بنیادین در حیات معنوی انسانند که در آموزه‌های اسلامی نقش محوری در هدایت اخلاقی دارند. افراط در خوف می‌تواند منجر به یأس و انزوا، و افراط در رجاء ممکن است زمینه‌ساز غفلت و بی‌پروایی در گناه شود. این پژوهش با رویکردی تحلیلی، به بررسی نقش معرفت در ایجاد تعادل میان این دو حالت می‌پردازد. در این مقاله تلاش شده است به کمک یافته‌هایی همچون مفهوم شناسی واژگان (معرفت، خوف و رجاء)، اهمیت تعادل بین خوف و رجاء و همچنین نقش معرفت در ایجاد این توازن به اهداف خود رسید. هدف این مقاله این است که با روشن ساختن معنای دقیق معرفت، خوف و رجاء با نگاه به منابع دینی، بررسی ضرورت تعادل خوف و رجاء در مسیر بندگی، تحلیل تاثیر معرفت بر ایجاد و حفظ این تعادل و یافتن راه‌هایی برای تقویت معرفت دینی جهت تربیت قلبی متعادل، معرفت صحیحی که انسان را در مسیر سلوک و تعادل خوف و رجاء قرار دهد را ریشه‌یابی کند و تاثیر مثبتی در جامعه مسلمان بر جای گذارد. روش جمع‌آوری مقاله حاضر به صورت کتابخانه‌ای بر اساس توصیفی و بیان مباحث روایی و آیات قرآن کریم است.

^۱ - سطح ۲ (کارشناسی)، مدرسه علمیه الزهراء «س» هندیجان، جیمیل kyakyarash7@jmail.com

کلید واژه: معرفت ، توازن ، خوف ، رجاء

مقدمه :

در معارف اسلامی، خوف و رجاء دو حالت مهم روحی هستند که نقش بسیاری در تربیت اخلاقی و سیر انسان به سوی خداوند دارند. طبق آموزه‌های دینی، مومن باید میان خوف از عذاب الهی و امید به رحمت او حرکت کند تا دچار یأس یا غفلت نشود. امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: « به خدا آنگونه امید داشته باش که جرئت معصیت پیدا نکنی، و از خدا چنان بترس که از رحمت او نومید نشوی»^۱. با این حال، بسیاری از افراد در زندگی دینی خود گرفتار افراط و تفریط در این دو حالت می‌شوند؛ برخی آن‌قدر می‌ترسند که ناامید می‌شوند، و بعضی آن‌قدر امیدوارند که دچار غفلت و بی‌مبالاتی می‌گردند. در این حال شناخت مساله خوف و رجاء و حفظ توازن آن از مسائلی است که همواره در بین اندیشمندان اسلامی بوده که نیازمند بررسی و کاوش در آیات قرآن کریم و روایات اهل بیت است.

این دو عنصر (خوف و رجاء) یکی از مهمترین مفاهیم در حوزه اخلاق و سلوک دینی هستند که تعادل آنها نقش کلیدی در هدایت صحیح انسان در مسیر بندگی ایفا میکند. هر یک از این دو، اگر بدون دیگری و به صورت افراطی در جان فرد غالب شود، می‌تواند موجب انحراف اخلاقی و عقیدتی گردد. چنانکه خوف بدون رجا ممکن است به یأس و احساس طردشدگی بیانجامد و رجا بدون خوف، به غفلت و جری شدن بر گناه. در این میان، یک عامل مهم که می‌تواند به تعادل خوف و رجا کمک کند، «معرفت» است. هرچه شناخت انسان از خداوند، صفات او، و جایگاه خود دقیق‌تر و عمیق‌تر باشد، خوف و رجا او نیز معتدل‌تر خواهد بود. معرفت نسبت به اسماء و صفات الهی، به‌ویژه میان عدل و رحمت، تأثیر مستقیم در نحوه شکل‌گیری احساس خوف و رجا در دل مؤمن دارد.

موضوع خوف و رجا یکی از مباحث مهم در حوزه اخلاق و تربیت اسلامی است که همواره مورد توجه اندیشمندان اسلامی بوده است. در این زمینه، آثار متعددی به بررسی جایگاه، آثار و ضرورت حفظ توازن میان این دو عنصر پرداخته‌اند.

از جمله منابع قابل توجه در این حوزه، کتاب بیم تا امید اثر آقای امیر پورعبدالله است که ذیل تفسیر سوره زمر، به تحلیل خوف و رجا پرداخته و تلاش کرده است با نگاهی تفسیری، تعادل این دو حالت را در سیر معنوی انسان بررسی نماید. همچنین در مقاله بررسی آثار تربیتی خوف و رجا از دیدگاه اسلام با تأکید بر قرآن کریم نوشته آقایان عباسعلی رستمی نسب و مراد یاری‌دهنوی، آثار و کارکردهای تربیتی این دو عنصر در زندگی انسان مطرح شده، اما محوریت بحث همچنان بر پیامدهای خوف و رجا متمرکز است. مقاله ضرورت حفظ موازنه بین خوف و رجا به قلم مرحوم آیت‌الله مجتبی تهرانی نیز با رویکردی اخلاقی به اهمیت حفظ این توازن پرداخته است و توصیه‌هایی کاربردی در این زمینه ارائه داده است.

در مجموع، هرچند آثار موجود به بررسی ابعاد مختلف خوف و رجا پرداخته‌اند، اما جای پژوهشی که نقش معرفت و شناخت عمیق انسان از خداوند، خود، و معاد را به عنوان عاملی بنیادین در شکل‌گیری و حفظ توازن خوف و رجا مورد تحلیل قرار دهد، خالی است. مقاله حاضر بر آن است تا این خلأ را با تمرکز بر جایگاه معرفت در بستر آموزه‌های دینی و قرآنی پر کند و نگاهی نو به این مسئله بنیادین بیفکند.

سوال اصلی تحقیق

نقش معرفت در ایجاد و حفظ توازن خوف و رجا چیست؟

سوالات فرعی

۱. معرفت، خوف و رجاء به چه معنا هستند؟

۲. اهمیت تعادل میان خوف و رجاء چیست؟

۳. معرفت چگونه باعث ایجاد تعادل میان خوف و رجاء میشود؟

۴. چه عواملی موجب افزایش معرفت و در نتیجه ایجاد توازن میان خوف و رجاء میشود؟

اهداف تحقیق

*روشن ساختن معنای دقیق معرفت، خوف و رجاء با نگاه به منابع دینی

*بررسی ضرورت تعادل خوف و رجاء در مسیر بندگی

*تحلیل تاثیر معرفت بر ایجاد و حفظ این تعادل

*یافتن راه هایی برای تقویت معرفت دینی جهت تربیت قلبی متعادل

نتیجه مورد انتظار

هرکس کار نیکی انجام دهد، ده برابر پاداش می‌گیرد و هرکس کار بدی کند، فقط به اندازه آن کیفر می‌شود.

این وعده‌ی کرامت بار، نه تنها انسان را از یأس و ناامیدی دور می‌کند، بلکه جلوی توهم افراطی "خدا سخت‌گیر است" را نیز می‌گیرد. در مقابل، خداوند درباره مجرمان می‌فرماید:

إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ^۱

همانا عذاب پروردگارت واقع‌شدنی است.

این وعده قطعی عذاب برای گناهکاران، مانعی است در برابر تفریط، غفلت، و سوء استفاده از رأفت الهی.

پس وعده‌های الهی، با ایجاد یک ساختار دوگانه‌ی ترغیب و ترهیب، انسان را از افراط در سخت‌گیری بر خود یا دیگران، و از تفریط در سستی و بی‌مبالاتی نجات می‌دهند. این وعده‌ها، نشان‌دهنده‌ی نظام تربیتی دقیق قرآن‌اند که همزمان با هشدار و بشارت، روح انسان را در مسیر اعتدال قرار می‌دهند.

۴- نتیجه‌گیری

*- طور، آیه ۱۷.

مقاله ی حاضر با عنوان نقش معرفت در ایجاد و حفظ توازن خوف و رجا است. اهمیت و ضرورت این موضوع در

آنست که خوف و رجا دو مفهوم مهم در اخلاق و سلوک دینی هستند و تعادل بین آنها برای هدایت انسان در مسیر بندگی ضروری است. اگر خوف یا رجاء به تنهایی و به صورت افراطی غالب شود، میتواند موجب انحراف شود. معرفت (شناخت عمیق از خداوند و صفاتش) مهمترین عامل در ایجاد تعادل بین خوف و رجاء می باشد. شناخت درست از صفات الهی به شکل گیری متعادل این دو احساس در قلب مؤمن کمک میکند.

فرضیه این مقاله به این صورت می باشد که هرچه شناخت انسان از خداوند عمیق تر و کامل تر باشد، رابطه ای متوازن میان خوف و رجا در دل او پدید می آید. معرفت به صفات جلال، ترس از عدل و عظمت الهی را در دل می نشاند و معرفت به صفات جمال، امید به رحمت و مغفرت را تقویت می کند. این آگاهی جامع، نه تنها مانع افراط و تفریط در خوف و رجا می شود، بلکه عامل پایداری تعادل میان آن دو در طول زندگی معنوی انسان است.

یافته ها و نتایج: ۱- خوف و رجاء دوابال برای سوق دادن انسان به سوی حق و حقیقت و راه رسیدن به سلوک معنوی هستند و این دو تنها زمانی او را به سوی حق میکشانند که از چیزهایی که نسبت به آنها خوف حقیقی وجود دارد دوری کند و همچنین رجای به خدا و رحمت او زمانی اتفاق می افتد که به سوی ان بشتابد.

۲- اما امکان افراط و تفریط و غلبه یکی بر دیگری وجود دارد به طوری که موجب یاس از رحمت خدا، افسردگی و انزوای روحی، سقوط انگیزه برای توبه و اصلاح، تصویر غلط از خدا، جرئت بر گناه، غفلت از مرگ و همچنین خود بینی و غرور معنوی میشود.

۳- تنه‌اراه برای برقراری این توازن شناخت صفات جلال و جمال خداوند است که از یک سو، وجود خداوند را از

طریق قران و روایات و همچنین آثار او در خلقت میببیند که جمال مطلق است و از سوی دیگر خود را

مشاهده می کند که در برابر عظمت حق، بسیار ناچیز است، و این مقایسه موجب خشوع و خوف او

میشود. همچنین این نشانه ها بیانگر هر دو صفت خدا از جنبه ی رحمت و عذاب او می باشد که باعث

تعادل ترس و امید در دل بنده می شود. وعده و وعید های الهی به صورت ساختارمند، نشان دهنده

نظام تربیتی دقیق قرآن اند که همزمان با هشدار و بشارت روح انسان را در مسیر عدالت قرار میدهد.

فهرست منابع

۱- *قرآن کریم.

۲- طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۵، چاپ جامعه مدرسین قم.

۳- قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۱ و ۲، چاپ یازدهم، تهران، دارالکتاب الاسلامیه، ۱۳۸۶ ه ش.

۴- معلوف، لوئیس، المنجد، ج ۱، مترجم: بندر ریگی، چاپ ششم، تهران، انتشارات ایران، ۱۳۷۴ و ۱۳۷۵ ه ش.

۵- فتحعلی خانی، محمد، علم اخلاق، ج ۱، چاپ دوم، قم، مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی، ۱۳۸۹ ه ش.

۶- معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، ج ۳، چاپ دوم، تهران، دیبا، ۱۳۸۶ ه ش.

۷- محمد غزالی طوسی، ابو حامد، به کوشش: حسین خدیو جم، کیمیای سعادت، ج ۲، چاپ نهم، تهران، شرکت چاپ و نشر علمی و فرهنگی کتیبه، ۱۳۸۰ ه ش.

۸- علامه مجلسی، محمد باقر، عین الحیات، چاپ پنجم، قم، نشر بو کتاب، ۱۳۸۶ ه ش.

۹- حکیمی، محمد رضا، الحیاه، ج ۱، مترجم: احمد آرام، چاپ هشتم، قم، انتشارات دلیل ما، ۱۳۸۵ ه ش.

۱۰- سعدی، مصلح بن عبدالله، کلیات سعدی، مصحح: بهاءالدین خرمشاهی، چاپ دوم، تهران، انتشارات دوستان، ۱۳۷۹ ه. ش.

۱۱- قمی، عباس، خلاصه معراج السعاده، چاپ هشتم، قم، موسسه در راه حق، ۱۳۸۲ ه. ش.

۱۲- خمینی، روح الله، اخلاق (گزیده آثار اخلاقی امام خمینی)، ج ۴، چاپ اول، قم، نشر دانش حوزه، ۱۳۸۲ ه. ش.

۱۳- محدثی، جواد، حکمت های سجادی، چاپ اول، موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۹۰ ه. ش.

۱۴- منصوری لاریجانی، اسماعیل، شرح منازل السائرین، چاپ اول، شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۸۹ ه. ش.

۱۵- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ترجمه و شرح: سید مهدی آیت اللهی، چاپ دوم، تهران، انتشارات جهان آرا، ۱۳۸۵ ه. ش.

۱۶- امینی، مهدی، بیم و امید از منظر امام خمینی، چاپ اول، قم، انتشارات مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۸ ه. ش.

۱۷- انصاریان، حسین، اوصاف اولیای الهی، چاپ اول، مرکز نشر دار العرفان، قم، ۱۳۹۴ ه. ش.